

Dr hab. Alicja Pstyga, prof. UG
Uniwersytet Gdański
Instytut Filologii Wschodniosłowiańskiej
ul. Wita Stwosza 51
80-308 Gdańsk
e-mail: finap@univ.gda.pl

RECENZJA ROZPRAWY DOKTORSKIEJ MGR IZABELI KOZERY

РТ. СЕМАНТИКА И ПРАГМАТИКА ВТОРИЧНОЙ ИМПЕРФЕКТИВАЦИИ В
СОВРЕМЕННОМ РУССКОМ ЯЗЫКЕ НА ОСНОВАНИИ КОРПУСНОГО АНАЛИЗА
(SEMANTYKA I PRAGMATYKA WTÓRNEJ IMPERFEKTYWIZACJI WE WSPÓŁCZESNYM
JĘZYKU ROSYJSKIM W OPARCIU O BADANIA KORPUSOWE)

Przedstawiona do oceny rozprawa doktorska mgr Izabeli Kozery pt. *Semantyka i pragmatyka wtórnej imperfektywizacji we współczesnym języku rosyjskim w oparciu o badania korpusowe* (praca napisana w języku rosyjskim), obejmująca 214 stron wydruku komputerowego tekstu zasadniczego oraz stanowiącego jej integralną część *Aneksu*, mieści się w nurcie slawistycznych badań aspektologicznych. O oryginalności pracy świadczy podejmowana problematyka wtórnej imperfektywizacji, niejednoznacznie oceniana i ujmowana w badaniach językoznawczych, oraz warsztat językoznawczy Doktorantki, która wykorzystuje dane korpusowe i możliwości przeszukiwania oraz przetwarzania baz danych za pomocą zaawansowanych narzędzi komputerowych. Wykorzystując nowe technologie i metodologię językoznawstwa korpusowego, Autorka nie rezygnuje przy tym z metodologii tradycyjnych, co w sposób istotny pogłębia interpretację semantycznych i pragmatycznych aspektów (jako problemów) wybranego zagadnienia. Należy tu podkreślić, że temat odpowiada zawartości merytorycznej pracy.

Praca składa się ze *Wstępu* (s. 7-9), zawierającego zagadnienia wprowadzające w tematykę rozprawy oraz uzasadnienie wyboru tematu i obiektu badań, oraz części zasadniczej, obejmującej sześć rozdziałów: I: *Badania korpusowe* (Корпусное исследование) (s. 10-36), II: *Aspekt czasownika* (Глагольный вид) (s. 37-64), III: *Imperfektywizacja czasownika w świetle różnych koncepcji aspektologii słowiańskiej* (Имперфективация глагола в свете концепций

славянской аспектологии) (s. 65-87), IV: *Semantyka wtórnej imperfektywizacji czasownika w języku rosyjskim* (Семантика вторичной имперфективизации русского глагола) (s. 88-124), V: *Badania korpusowe struktury morfemowej wtórnego imperfektywu* (Корпусное исследование морфемной комбинаторики вторичного имперфектива) (s. 125-154), VI: *Analiza łączliwości wtórnego imperfektywu na podstawie danych korpusowych* (Анализ сочетаемости вторичного имперфектива на основании корпусного материала) (s. 155-194), *Zakończenia* (s. 195-199) oraz *Wykazu tablic* (s. 200-202) i liczącej 176 pozycji *Bibliografii* (s. 203-214). Podkreślić należy dobrą kompozycję pracy: przemyślany układ materiału i podejmowanych problemów, staranne wprowadzenie i podsumowanie każdego z rozdziałów z zapowiedzią i uzasadnieniem nawiązania do kolejnego, przejrzystość pracy, dbałość o stronę formalną (aczkolwiek nie bez drobnych potknięć) i graficzną oraz staranną egzemplifikację danych materiałowych. Integralną część pracy, jak wyżej nadmieniałam, stanowi *Aneks*. Składa się on z 9. części, w których Doktorantka przedstawia odpowiednio usystematyzowany wykaz wyekscerpowanych z Korpusu Narodowego Języka Rosyjskiego i jego „podkorpusów” (korpus pełny, korpus zrównoważony) danych. W tym miejscu chciałabym podkreślić, że zaawansowane technologie ich komputerowego przetwarzania – na potrzeby tej pracy, oprócz ogólnie dostępnych, również specjalnie przygotowane w celu właściwego filtrowania określonych danych – pozwalają Jej na przedstawienie pełnych rezultatów pozyskanych danych korpusowych, uwzględniających nie tylko wyniki pozytywne (oczekiwane, pożądane) w zakresie pojedynczych leksemów z uwzględnieniem ich struktury morfemowej oraz konkordancji, ale też negatywne (badacz mający świadomość wystąpienia błędów różnego rodzaju musi bowiem przyjąć takie założenie; błędy mogą też wynikać z niedostatków korpusowych danych językowych, w tym błędów w znakowaniu korpusu), które należy w analizie pominąć. Wypada więc stwierdzić, że mgr Izabela Kozera spełnia oczekiwania specjalistów w zakresie badań korpusowych, którzy (m.in. w tomie *Na tropach korpusów* (red. W. Chlebda, Opole 2013, s. 61)) piszą o potrzebie udostępniania efektów swej pracy i opisów badań, które skończyły się niepowodzeniem.

Założonemu celowi, czyli ustaleniu swoistości semantycznej i pragmatycznej wtórnej imperfektywizacji w języku rosyjskim na podstawie danych korpusowych (s. 7), Autorka podporządkowuje sześć zadań szczegółowych (s. 8): sprawdzenie możliwości wykorzystania danych korpusowych w badaniach czasownika rosyjskiego, usystematyzowanie wiedzy na temat kategorii aspektu czasownika i wtórnej imperfektywizacji w języku rosyjskim, analizę definicji słownikowych i ich rolę w określeniu aspektu, analizę zawartości danych

ankietowych, które wykazują preferencje rodzimych użytkowników w zakresie stosowania czasownikowych par aspektualnych, badania wybranej grupy czasowników pod względem ich struktury morfemowej i kombinacji morfemów oraz analizę kontekstów wypowiedzi, w których występuje określona forma czasownika (*imperfectum*). Wskazanemu celowi i realizacji zadań szczegółowych w pełni odpowiada przyjęta metodologia oraz ogólna konstrukcja pracy.

W rozdziale I: *Badania korpusowe (Корпусное исследование)* Doktorantka pokrótce przedstawia historię lingwistyki korpusowej, uwzględniając przy tym badania prowadzone w Rosji, i podkreśla brak precyzyjnej definicji samego terminu *lingwistyka korpusowa*, aczkolwiek odniesienie do wskazanych przeze mnie w dalszej części recenzji pozycji bibliograficznych mogłyby przyczynić się do jej uściślenia. Następnie określa miejsce lingwistyki korpusowej na tle innych dyscyplin językoznawczych i, odwołując się do bogatej literatury przedmiotu (m.in. Lewandowska-Tomaszczyk, Pawłowski, Kennedy, McEnery, Wilson, Шаф), definiuje korpus poprzez wskazanie kryteriów, które powinien on spełniać. Swoistym podsumowaniem tej części pracy jest szczegółowa klasyfikacja korpusów ujęta w postaci tabeli (s. 17 i 18). W kolejnych podrozdziałach mgr Kozera omawia możliwości wykorzystania danych korpusowych w badaniach języka i podstawowe zasady korzystania z korpusów, uświadamiając konieczność zmiany metody badawczej ze względu na wykorzystanie technik komputerowych i opracowania wyekscerpowanego materiału badawczego. Po krótkim przedstawieniu metod lingwistyki korpusowej, sposobów dochodzenia do wykorzystania analiz korpusowych, Autorka zwraca uwagę na problem prawidłowej budowy zapytań, wymagających znajomości specyfiki teorii językowej (różnej w poszczególnych korpusach) i właściwej im anotacji. Przedstawiona dalej charakterystyka Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego (NKJR) i anotacji obejmuje także możliwości jego przeszukiwania z wykorzystaniem automatycznych funkcji wyszukiwawczych (np. według lematu, tagu morfologicznego) z wybranymi przykładami. W tym rozdziale Autorka przedstawia również możliwości wykorzystania NKJR w badaniu czasowników rosyjskich, głównie koncentrując się na aspektach semantycznych anotacji.

Rozdział II: *Aspekt czasownika (Глагольный вид)* zawiera charakterystykę aspektu czasownika jako kategorii gramatycznej i semantycznej. Mgr Kozera szczegółowo omawia i definiuje w nim pojęcie pary aspektowej i znaczenia czasowników związane z podkategorią rodzaju czynności – pragmatykę aspektu, jak pisze. Opozycja semantyczna niedokonaności (*imperfectivum*) i dokonaności (*perfectivum*) jako kategoria gramatyczna, jak dowodzi, ma też swoje ograniczenia i nie wszystkie czasowniki w językach słowiańskich mogą mieć

odpowiedniki niedokonane (np. czasowniki inchoatywne), niektóre zaś mają formę identyczną dla obu aspektów. Różne koncepcje (por. Antinucci, Gebert, Guillaume, Karolak, Mehling, Vendler, Wierzbicka, Авилова, Исаченко, Зализняк, Маслов, Падучева, Плугян i in.) pozwalają Jej odrzucić sąd o jednym wyłącznie aspekcie czasownika (dokonanym bądź niedokonanym). Zagadnienia imperfektywizacji rozpatruje więc w połączeniu ze znaczeniem leksykalnym czasownika, uwzględniając również jego łączliwość i konteksty (s. 60-64). Kontynuację tych rozważań stanowi rozdział trzeci, zatytułowany *Imperfektywizacja czasownika w świetle różnych koncepcji aspektologii słowiańskiej (Имперфективизация глагола в свете концепций славянской аспектологии)*, w którym Doktorantka – zgodnie z tytułem – przedstawia charakterystykę imperfektywizacji ze szczególnym uwzględnieniem wtórnej imperfektywizacji, nawiązując do różnych koncepcji aspektologii słowiańskiej. Ważne znaczenie ma tu opozycja para aspektowa i trójki aspektowe, ale odróżnia też aspekt od pozostałych zjawisk aspektualności. Przedstawiony wywód w tej części rozprawy uzasadnia podkreślaną nieadekwatność terminu *wtórna imperfektywizacja (вторичная имперфективизация)*.

Uszczegółowienie zagadnień teoretycznych zawartych w rozdziale II i III z pełną egzemplifikacją danych i odniesieniami do odpowiednich partii *Aneksu* przynoszą rozdziały kolejne (IV-VI): *Semantyka wtórnej imperfektywizacji czasownika w języku rosyjskim (Семантика вторичной имперфективизации русского глагола)*, *Badania korpusowe struktury morfemowej wtórnego imperfektywu (Корпусное исследование морфемной комбинаторики вторичного имперфектива)* oraz *Analiza łączliwości wtórnego imperfektywu na podstawie danych korpusowych (Анализ сочетаемости вторичного имперфектива на основании корпусного материала)*. W rozdziale czwartym Doktorantka skupia się na kwestiach semantycznych i poprzez ankietowanie rodzimych użytkowników języka rosyjskiego (co ważne – językoznawców) stara się ustalić ich preferencje w zakresie motywacji wyboru i realnego użycia poszczególnych form niedokonanych czasowników. Wyniki ankiety (skonstruowanej na podstawie danych zawartych w pracy E.W. Pietruchiny: Е.В. Петрухина, *Аспектуальные категории глагола в русском языке в сопоставлении с чешским, словацким, польским и болгарским языками*, Москва 2000) dowodzą, że częściej używane są proste czasowniki niedokonane, dzięki prostszej konstrukcji i regułom ekonomii językowej. Pewne zaskoczenie budził we mnie fakt analizy czasowników dokonanych i niedokonanych jako wybranych par aspektowych z opracowania badaczki rosyjskiej. Wybór ten uzasadnia jednak późniejsza konfrontacja wyników ankiety z ustaleniami poczynionymi

przez Pietruchinę: różnica w wynikach ankietowych świadczy bowiem o realnym użyciu poszczególnych form i ich dystrybucji. Mgr Kozera weryfikuje również wyniki ankietowania z danymi leksykograficznymi (na podstawie trzech wybranych słowników objaśniających języka rosyjskiego) i stwierdza brak konsekwencji w objaśnieniach leksykograficznych w zakresie par aspektowych czasownika. We wnioskach tej części pracy Autorka podkreśla specyfikę semantyki badanych struktur: możliwość jednoczesnego wyrażania semantyki niedokonaności (ciągłość, duratywność) oraz dokonaności (limitatywność). Ważne okazują się przy tym konteksty, które niejako eksponują właściwości semantyczne i syntaktyczne wybranych czasowników. Rozdział piąty zawiera wyniki analiz danych korpusowych w zakresie kombinacji morfemów na podstawie anotacji semantycznej Narodowego Korpusu Języka Rosyjskiego uwzględniających dane liczbowe i frekwencję. Autorka wskazuje na niedostateczną wartość parametrów automatycznych funkcji wyszukiwawczych NKJR (ilustrując przykładami) oraz konieczność korygowania wyników przeszukiwania i eliminowania danych niespełniających wyznaczonych przez Nią kryteriów (por. s. 128). Następnie w sposób bardzo dokładny mgr Kozera przedstawia problemy struktury morfemowej wtórnych imperfektywów, wyróżniając (ujęte w oddzielnych tabelach – s. 142-147) prefiksy, sufiksy, rdzenie i możliwości ich kombinacji, podkreślając ponownie specyfikę semantyki rozpatrywanych czasowników. Analiza wyekscerpowanego materiału, łącznie z kontekstami, pozwala Jej na stwierdzenie rozbieżności w wynikach badań porównywanych z badaniami w ramach międzynarodowego projektu *Exploring Emptiness: Russian Aspectual Prefixes*, w ramach którego ujmowane były konfiguracje trójczłonowe. Ich przyczyną, jak wskazuje, może być objęcie badaniem obszernych danych korpusowych. Bardziej złożona struktura pojęciowa i aspektualna wtórnych imperfektywów wymaga konkurencji z semantemem. Ten problem prezentuje Autorka w ostatnim (VI) rozdziale rozprawy na podstawie ekscerpcji kolokacji i kontekstów i badań komponentów (tzw. konteksty prawo- i lewostronne) w określonej odległości od słowa kluczowego, co umożliwiło wyłonienie wyrazów najczęściej występujących i łączących się z badanymi formami czasownika. Odwołując się do ustaleń lingwistów rosyjskich, przede wszystkim Bondarki i Chrakowskiego, Autorka przedstawia m.in. problem negacji i specyfiki wtórnych imperfektywów w tych kontekstach, dostrzegając w tym zakresie ważne zróżnicowania semantyczne. Odrębny problem, jak wykazuje, stanowi też homonimia.

Zakończenie z podtytułem Видовые тройки – законные или мнимые? К сущности вторичной имперфективации nie jest zwyczajowym podsumowaniem z powtórzeniem

wniosków z poszczególnych części pracy. Odwołując się do ważniejszych ustaleń rozprawy, Autorka opatruje je ogólniejszymi refleksjami i ze względu na specyfikę semantyki i pragmatyki wtórnych imperfektywów – ich semantyczną złożoność (por. s. 198) – proponuje, aby w wypadku trójczłonowej konfiguracji stosować termin *ко(ум)неperfектив*. Doktorantka bardzo konkretnie dostrzega i formułuje dalsze problemy i możliwości badawcze na podstawie analizy danych korpusowych z punktu widzenia semantyki aspektualnej w zakresie kookurencji, derywacji i struktury tekstu.

Bibliografia jest obszerna, zawiera istotne pozycje rusycystyczne i polonistyczne oraz prace (nie tylko slawistyczne) badaczy zachodnich. Należałoby jednak zwrócić uwagę na brak kilku pozycji, które być może należałoby jeszcze uwzględnić w opracowaniu, np. *Na tropach korpusów* (red. Wojciech Chlebda, Opole 2013); prace P. Wierzchonia, M. Hebal-Jezińskiej, Ł. Grabowskiego, E. Hajnicz (m.in. *Automatyczne tworzenie semantycznych słowników walencyjnych*, Warszawa 2011); artykuł stanowiący swoistą syntezę A Kwaśnicy-Janowicz i P. Pałki pt. *Współczesny warsztat językoznawcy – elektroniczne zasoby i narzędzia badawcze*, („Język Polski” 2015, z. 1-2); w interpretacji danych statystycznych warto byłoby skorzystać m.in. z pracy: E. Babbie, *Badania społeczne w praktyce* (tłum. W. Betkiwicz i in, Warszawa 2004); w analizie morfemowej można również wskazać na słowniki morfemów (А.И. Кузнецова, Т.Ф. Ефремова, *Словарь морфем русского языка*, Москва 1986) czy słownik jednostek słotwórczych T.F. Jefremowej (Т.Ф. Ефремова, *Толковый словарь словообразовательных единиц русского языка*, Москва 1996). Chciałabym również zwrócić uwagę na brak monografii Andrzeja Bogusławskiego *Aspekt i negacja* (Warszawa 2003) – to poważny brak głosu wybitnego polskiego językoznawcy, który – oprócz wskazanej monografii – wiele prac poświęcił zagadnieniom aspektu w językach słowiańskich.

Do pracy mam też tzw. uwagi techniczne: chodzi o błędy w niektórych zapisach bibliograficznych (słowniki pod redakcją Uszakowa, oczywiście wydane po roku 2000, i Kuzniecowa zapisane jako słowniki autorskie). Zarzutem może być niedopracowana interpunkcja, pojedyncze literówki, sporadyczne uchybienia językowe czy sposób stosowanych wyróżnień (por. np. ss. 37, 45, 49, 51, 95, 114, 137, 141). Nie wyliczam ich szczegółowo, ponieważ zdecydowanie nie wpływają one na obniżenie wysokiej oceny pracy.

Mgr Izabela Kozera kompetentnie relacjonuje poglądy wielu badaczy, wykazując się rozeznaniami w literaturze przedmiotu i umiejętnością krytycznej ich oceny, twórczo

wykorzystuje koncepcje autorskie, modyfikując je i poszukując najlepszych rozwiązań dla pełnej interpretacji oraz właściwego opracowania zgromadzonego materiału. Wysoko – jako znacznie wykraczające poza zakres wymagań stawianych pracom doktorskim – oceniam również umiejętność wykorzystywania tradycyjnych prac leksykograficznych, a nade wszystko umiejętność korzystania z danych korpusowych, z właściwą procedurą filtrowania danych materiałowych, przemyślaną konstrukcją zapytań o konkretne elementy językowe oraz świadomością potrzeby weryfikacji prawidłowości anotacji przy wyszukiwaniu automatycznym. Raz jeszcze chciałabym zwrócić uwagę na dobrze dobraną koncepcję metodologiczną. Tę różnorodność stosowanych metod (nie przez wszystkich językoznawców uznawaną za dopuszczalną), poczynwszy od analizy definicji leksykograficznych, analizy struktury morfemowej, istotnych dla analiz kognitywnych danych ankietowych i tekstowych po te związane już z lingwistyką korpusową, uwzględnienie przy tym danych korpusowych i właściwe ich skonfrontowanie z danymi „pozakorpusowymi” (np. danymi ankietowymi, definicjami leksykograficznymi), uważam za zasadną, przyczynia się ona bowiem do rozszerzenia perspektywy, w jakiej oglądane są zjawiska językowe i umożliwia właściwą ocenę badanych zagadnień. W konsekwencji uzasadnia autorską propozycję terminu dla badanych jednostek.

Podsumowując: rozprawę doktorską mgr Izabeli Kozery pt. *Semantyka i pragmatyka wtórnej imperfektywizacji we współczesnym języku rosyjskim w oparciu o badania korpusowe* (Семантика и прагматика вторичной имперфективизации в современном русском языке на основании корпусного анализа) uznaję za aktualne, merytorycznie wartościowe, metodologicznie poprawne i wzorowo zrealizowane opracowanie ważnego problemu słowiańskiej aspektologii. Przynosi ona systematyzację wiedzy i otwiera nowe perspektywy badawcze. Rozprawa spełnia wymogi stawiane pracom doktorskim i wobec powyżej przedstawionej pozytywnej jej oceny wnioskuję o dopuszczenie Doktorantki do dalszych etapów przewodu doktorskiego. Z pełnym przekonaniem uznaję, że przedłożona do oceny praca doktorska mgr Izabeli Kozery zasługuje na wyróżnienie i ze względu na wartość merytoryczną oraz znaczący wkład w rozwój lingwistyki korpusowej winna zostać opublikowana.

Gdańsk, 4 września 2016 r.